

Марина ШАРАПА

ФРАГМЕНТИ ПОЛІСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО КАЛЕНДАРЯ: ЛІТНІЙ ЦИКЛ

Полісся як одна найбільш архаїчних слов'янських зон, мабуть, ще довго залишиться невичерпним джерелом для діалектологічних досліджень завдяки збереженню багатьох архаїчних рис у мові та культурі, на що вказували вчені М.І. Толстой, С.М. Толстая, Л.М. Виноградова, М.В. Никончук та ін. Особливо цінним об'єктом для дослідження є мова явищ традиційної народної духовної культури Полісся, яка корінням сягає глибокої давнини і зберігає давні форми матеріальної та духовної культури язичницьких слов'ян.

Серед явищ духовної культури значне місце посідають календарні обряди. Народний календар становить структурну основу всього річного обрядового циклу, зумовленого народними уявленнями про картину світу.

До найбільш актуальних проблем у сфері вивчення календарної обрядовості як важливого складника традиційної народної духовної культури вчені відносять:

- системне накопичення лексичних та фразеологічних фактів, що становлять вербальну частину календарної обрядовості;
- встановлення принципів та моделей міфологічної мотивації, що лежить в основі номінації обрядової реальності, ритуальних дій, обрядових персонажів тощо;
- виявлення паралелей поліської номінації календарних обрядів та їх невебральних елементів у інших діалектно-етнографічних зонах.

Для всебічного вивчення народного календаря необхідно здійснити докладний опис номінації та предметно-дійового складу обрядів кожного окремого його періоду.

Об'єктом нашого опису є традиційні літні календарні обряди двох поліських сіл – Поліське Коростенського району та Селець Народицького району Житомирської області. Останнього нині не існує – інформаторами стали переселенці з радіаційно забрудненої зони Полісся. Фіксація матеріалу літньої календарної обрядовості, як і інших явищ традиційної народної духовної культури цієї зони, набуває особливості актуальності за умов реально існуючої загрози втрати унікальної етнокультурної спадщини потерпілих від аварії на Чорнобильській АЕС районів Полісся, яка протягом багатьох століть формувалася на праслов'янській етнічній території в умовах

безперервного розвитку і має не лише національне, а й загальнослов'янське значення^{1,2}.

Результатом збирання матеріалу за спеціально складеною програмою стало поповнення фактологічної бази поліських літніх календарних обрядів, у створення якої значний внесок уже зроблено українськими і зарубіжними вченими, а також продовження формування корпусу свідчень про літню календарну обрядовість окремого регіону Полісся. Наявність тематично підбраного мовного й етнографічного матеріалу літньої календарної обрядовості надає можливість всебічного його лексичного системного опису та етнолінгвістичного аналізу, що передбачає опис обрядової номінації у складі цілісного культурного тексту – в єдності вербальних і невербальних його засобів, плану вираження і плану змісту, виявлення характерної для нього системи символів та міфологічних мотивів^{3,4}.

Найважливіші елементи традиційних літніх календарних свят обстежених сіл відомі в системі українських традиційних календарних свят літнього циклу.

Одним із найшанованіших літніх календарних свят є Трійця. Тиждень перед Трійцею в говірці села Селець називається *Тро|йешн'ї| тіжде|н'*, а саме свято – *Зе|лен'ї с'в'а|та*. Безпосередній зв'язок давніх дохристиянських вірувань українців із українськими святами, зокрема зі святом Трійці, виявляється у поклонінні рослинам, вірі в їхню таємничу охоронну і оберегову силу⁵. Підготовка до свята починається з прикрашення зеленню житла і господарських будівель. Його здійснюють у суботу перед Трійцею, яка в говірці села Селець має назву *К|лече|на су|бота*. Інформатори даного населеного пункту так описують цей обряд: *ле|не|х* ('атарське зілля') *рвут* – *тарн'їк*, *липу*; *укра|шайут*, *по зем|л'є* *кидайут*, *по по|лу*, *на |окнах с|тав'ат*, *на |образ*. *|Тарн'їк*, *ле|не|х*, *м|йету* *кидайут* [на долівку] – *м|йета с|воїс|ка* *|запах да|йе*; *липу ло|майут*, *за обра|зами*, *на |покут' с|тав'ат*,

¹ Гриценко П.Ю. Говірки Чорнобильської зони сьогодні // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 38.

² Павлюк С. Проблеми наукової реконструкції етнографічної традиційності радіаційно забруднених зон Полісся // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 8.

³ Конобродська В. Етнолінгвістичний і лінгвістичний аспекти дослідження діалектної лексики // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці, 2003. – С. 407.

⁴ Конобродська В. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики: Навчальний посібник. – Житомир, 2003. –С. 33-34.

⁵ Осташ Надія. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята // Діалектологічні студії 1. Мова в часі і просторі. – Львів, 2003. – С. 254.

укра|шайут| хату, на во|рот'ах, у|фури'ї, шоб|тийе ру|салки не"
 ў|л'езл'ї. [Прикрашене житло і садиба залишається] |целиї
 |тижде"н'. |Посл'е то|го зб'ї|райут. [Бо] у|поне"д'їлок до
 о|б'єда иче Т|ройешній |тижде"н', з дво|х ча|соў ле"т'ат во|ни
 [русалки] на|небо.

У повірці села Поліське Зелені свята називають Т|ройца, а суботу перед святом – К|лечана су|бота. У цей день так само прикрашають житло й садибу: укра|шайут ха|ти, де"рева при|б'ї|райут, та|тарс'ке |з'їл':е, во|лошка, м|н'ата па|хушча; во|лошка дл'а пере|л'аку [тобто як оберіг].

Міфологічна традиція села Селець зберегла повір'я про русалок: на Т|ройцу хто ўмер, то це ўже ру|салка. Ру|салки [одягнуті] у|тому, у|чому по|мерли, у чом похо|вали, у|тому во|ни і йаў|л'айуца. [Русалки на вигляд, як] д'еў|чата, бо йак моло|де ўмре иче до|того [до одруження], то в'е|ночки кла|дут на|голову, йак хо|вайут. Ко|му с|казано ('дано'), шоб по|бачити – ус'е йїх не"бачет, |декому во|ни по|йавеца [тобто, побачити русалок може лише людина, наділена особливими властивостями].

У селі Селець відомі також перекази про зустрічі з русалками: ў|мерла доч|ка, да|мати не"ск|лала ('не одягнула') йої те п|лат':е, то во|на приїш|ла да хо|т'єла, шоб ск|лала. А брато|ва ('дружина брата') до|йїла ко|рову. |Мати пош|ла у|церкву, то во|на йої [братовій] пока|залас'а – |тол'ко |голос, во|на йї|їе не"бачила, а |голос [каже:]: "Ти воз'|ми там у|матер у ск|рин'ї те п|лат':е, покла|ди за|боронами". Це |борони |тийе, шо|орут, во|лочет |зем'у. То во|на йої пок|лала. [Русалка сказала:]: "Йа то|б'є чере"з |тижде"н' прине|су". Во|на [братова] йак на |Розир'ї ('останній день русального тижня') пош|ла да заб|рала, а во|но [плаття] та|ке бу|ло зад|рипане, з|разне; то во|на [братова] |каже – "Йак же йа|йо|го у ск|рин'у покла|ду, бо це ж мн'є т|реба пок|ласти у ск|рин'у, шоб све"к|руха не"бачила". То во|на [братова] |вист'їрала і |мусила ска|зати [свекрусі, що русалка] йої ска|зала, [що] во|на |тол'ко |голос |чула – "С|каже"ш |матер – ум|ре та|ка і та|ка |д'їўка, то не"хаї во|на йої у тру|нун м'є те п|лат':е [покладе] – ти йак попе"реш йо|го". Так |мати зро|б'їла – пок|лала, і бол'ш йї|їе не"бачил'ї.

У культурній традиції села Селець поширені обереги, заборони, застереження, що стосуються русалок: |целиї |тижде"н' ку|паца не"мона – у|топле"ник |буде. Во|ни [русалки] у|топет. |Розир'ї – то це ўже во|ни [русалки] на|небе"са ле"т'ат, ўже во|ни |кучками зб'ї|райуца. |Пере"д Т|ройцею ў К|лечену су|боту ру|салки |посл'е об'їєда ўже спус|тилис'а на|зем'у. Пош|ли у нас од|ної |жонк'ї два х|лопц'ї ку|паца, да приве"з|ли не"жи|вих

– *уто* | *пилис*'а. *Ру* | *салки* | *посл*'е об'їеда *спус* | *кайуца*; [тому] до об'їеда – *то* | *мона ку* | *паца*, а | *посл*'е об'їеда – *не*" | *мона*.

Давньою традицією села було поминати померлих родичів напередодні Зелених свят: *Тро* | *їешн*'ого | *тижн*'а у *К* | *лечену* *су* | *боту поми* | *найут* *ї* | *мерлих*.

Свято Івана Купайла, яке повсюдно в Україні відзначають 7 липня, у говірці села Селець називається *Г* | *ван Ку* | *пайло*. Святкують його так: *д*'*еу* | *чата*, *х* | *лопц*'і | *палет* *о* | *гон*', *пер*"*сти* | *гайут* ('перестрибують'), а | *д*'*єк*'і *пле*" | *тут в*'*ен*'*к*'і, *пус* | *кайут* [на воду] – *ко* | *ли* *ї* *не*" | *д*'*ел*'у, *ко* | *ли* *і* *ї* *поне*" | *д*'*ілок*, *ко* | *ли* *припа* | *дає*. *То во* | *ни пус* | *кайут на* | *воду в*'*ен*'*к*'і *і с*' | *в*'*ечк*'і, *да во* | *ни пли* | *вут*, *їа* | *кий в*'*е* | *нок з в*'*ен*'*ком* | *з*'*їдеца*, *то це та* *ї* *уже* | *поїде* | *замуж*. Вогнище ввечері перед святом Івана Купайла стає кульмінацією купальського обрядового комплексу, акумулює значну частину мотивів та епізодів свята⁶. Вогонь, через який стрибає молодь, – це не тільки засіб очищення, але й оберіг⁷. Розпалювання вогнищ та перестрибування через них виконується з метою звільнення від ворожої сили хвороби, смерті та пов'язаних з останньою міфічних істот⁸.

Одним із головних атрибутів свята була антропоморфна фігурка, ім'я якої має саме свято: *на* | *рец*'і | *ро* | *б*'іли *та* | *кого хре*"*с*'*та*, *так* *їак* *чолов* | *їека*, *їб*'і | *рали* у *в*'*ен*'*к*'і у *к*' | *в*'*етк*'і *і пус* | *кали* [його] – *Г* | *вана Ку* | *пайла на* | *воду*.

Взагалі назви *купайла*, *купала*, *купайло*, *купало* можуть позначати день напередодні свята Івана Купайла (6 липня), свято Івана Купайла (7 липня), купальське вогнище, ритуальний предмет купальського обряду: факе́л, гілку, прикрашене деревце та ін., купальську пісню, рослину⁹.

Повіря про цвіт папороті у селі дещо зневиразнені: | *папорот*' *ц*'*в*'і *те*, *але ц*' | *в*'іту *них* | *то не*" | *бачет*, | *тол*'*ко буу* *та* | *кий о* | *дин с*' | *лучаї*, *шо у* | *д*'*еда загу* | *билис*'*а во* | *ли*. *Д*'*ед шу* | *кау*, *хо* | *диу* у | *л*'*ес*'і *по* | *папорот*'і, *а теї ц*'*в*'іт *їо* | *му на* | *падау*, | *поўнийе* *пос* | *толи*, *і д*'*ед наї* | *шоу во* | *ли* – *ка* | *зало* *їо* | *му* (*вон не*" | *бачиу*, *хто* *їо* | *му ка* | *зау*), *де во* | *ни*, *д*'*ед по* | *шоу* *і наї* | *шоу во* | *ли*.

У говірці села Поліське свято називається *Ку* | *пайло*. У загальних рисах святкували його так: [Дівчата] *в*'*ен*'*к*'і *пле*" | *тут у*

⁶ Агапкина Т. Очерки весенне-летней обрядности Полесья: ритуальные костры // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 269.

⁷ Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М., 1991. – С. 398.

⁸ Потєбня А.А. О купальских огнях и сродных с ними представлениях // Слово и миф. – М., 1989. – С. 533.

⁹ Толстая С.М. Полесский народный календарь. – М., 2005. – С. 130-132.

л'іс'і, [молодь] кост|ри |пал'ат; то|д'е їдут на |р'ечку, д'еу|чата в'ен|к'і на |голови кла|дуть, |кидають т'і в'ен|к'і [у річку], а х|лопц'і ста|райуца ў їх ло|в'іт; [якщо хлопець зловить вінок дівчини] – |буде [та] |пара же|н'іца ўне|ред.

Найтепліші літні дні після Івана Купайла і до 12 липня у говірках обох сіл називаються *Пет|роука*. У фольклорі й міфології села Селець поширені такі прислів'я та повір'я, пов'язані з Петрівкою: *про|шоу Пе|т|ро – про|ш|ло те|п|ло. Дн'е |меншайут, а |ноч'і |бол'шайут. До Пе|т|ра зо|зул'а ку|їе, |п'ісл'а Пе|т|ра не|ку|їе, гороб|їе [її] бйут, горо|беїк'і ма|лен'к'їїе, а іе|її бйут.*

А фольклорна традиція села Поліське зберегла петрівські пісні:

“Ої с'о|год'н'і, |мат'інко, Пет|роу ден',
Пус|ти |мене погу|л'ати на вес' ден'”.
“Не|вол'а, |донен'ко, нево|л'а,
На|їехало сватоу|ст|ва з'ел'е|ну”.
|Тейе сватоу|ст|во зеле|но,
|Т'іл'ки |їедин х|лопчина ў черво|ном.
|Т'іл'ки |їедин х|лопчина ў черво|ном
Таї се|дит' на |коніку воро|ном.
Нех|то |його з |коніка не заз|ваў,
Нех|то |його кава|л'ером не наз|ваў.
|Т'іл'ки |їедна |д'їучина зозва|ла,
Во|на |його кава|л'ером назва|ла.
Ої хо|дила їа по са|ду,
|С'ейала, |в'ейала роса|ду.
Чо|гос' |моя роса|да не схо|дит',
Зана|диўс'а х|лопчина даї хо|дит'.
Зана|диўс'а х|лопчина да ї хо|дит',
На д'еу|чин'і с|п'едниц'а не схо|дит'.
А ўже ж |моя роса|да ў три лист|ки,
Старай|с'а, хлопчи|но, колис|ки.
Ої до |бору с|тежечка, до бо|ру,
Там бу|дуйе хлопчи|на комо|ру.
|Будуї, |будуї, хлопчи|но, в'ісо|ку,
|Будуї, |будуї, хлопчи|но, в'ісо|ку,
Да про|резаї окон|це широ|ко,
Шоб |було в'іднен'ко дале|ко,
Шоб до |мене соло|веїко прил'е|таў,
Шоб вон |мене |ранен'ко пробуж|даў.

Свято, яке в українському народному календарі віднесене до 14 серпня, в говірці села Селець називається *Мако|веї*. Головною ритуальною дією свята було освячення рослин: *мак*, |сон'ашник,

го|родину с|ватет, к|в'етки [букетики квітучого різнотрав'я). Ста|рийе |л'уде |держат до с|мерт'і, то|д'і ўкла|дають у по|душку, у тру|ну, чи ви|нос'ат да с|нал'уєт, |поп'іл розе|ребуєт, і во|но іде дес', йак с'в'а|тій дух ви|ходить. Йак прине"сеи із |церкви [освячені рослини] – за |образом в'і сит.

У говірці села Поліське це свято має назву *Мако вейа*. У цей день тут також святять букетики квітів: зб'і|райут ў|с'ак'і к|в'етк'і; во|но в'і|сушуйеца, то|д'і йа скла|даєт, йак у|же йа ўм'і|раєт, то м'е|н'е то|д'і п'ід по|душку кла|дєт, |з'ел'є у по|душку кла|дєт на теї св'єт.

Свято Преображення Господнього (19 серпня) в обстежених говірках називається *Спас, С'паса*. Головною подією цього свята є освячення плодів, жита або пшениці: с|ватет |йаблока, мед. С'в'ато |пасочникоў [тобто пасічників]. Йак заж'і|найут – за|ж'інку |робєт ('починають жати зернові') – їдєт заж'і|найут, бе"рут, в'йажєт пу|чєчок |ж'їта, да йо|го де"р|жєт [до Спаса], да на С'паса од|р'єзєт, да в'йажєт ма|лен'к'і с'ноп'єк'і, кла|дєт |разєм з |йаблокам'і да с|ватет; обмо|лєчєт да так |ж'їто с|ватет.

В обрядовій традиції села Поліське так само святять перший урожай: с|ват'ац'а на С'паса |йаблока, мед, в'є|ночки.

У системі поліських звичаїв відома заборона до Спаса їсти яблука, зокрема в селі Селець: у ко|го |мати ў|мерла, ди|т'а ў|мерло – не" |мона |їєти |йаблока, яку в Поліському мотивують так: це грїх [їсти яблука до Спаса], на том с'в'їт'і не" да |їєт род'ним |йаблуко |їєти; приї|дєш з |церкви, то|д'і |майєш п'раво |їєти .

28 серпня на Полісся приходить *Пречиста*, яка відкриває весільний сезон. Можливо, наближення його, поряд із поминальними мотивами, й відбиває одна зі спасівських пісень, зафіксована в селі Поліському:

Ої по|їїхаў |Ван'а у до|рогу,
 Да по|кинуў |милу нездо|рову.
 Ої прис|ниўс'а |Ван'і сон ў до|роз'і.
 Ої прис|ниўс'а |Ван'і сон ў до|роз'і,
 Ої не так прис|ниўс'а йак у|даўс'а,
 Що |Ван'а до|дому повер|таўс'а.
 Ої при|їїхаў, |Ван'а у двор|йєчко –
 “|Виїди, |виїди, |мила на кри|лєчко” .
 Ої не |в'їшла |мила, |в'їшла |тєшчє .
 Ої не |в'їшла |мила, |в'їшла |тєшчє –
 “Не з|н'єваїс'а, |з'ат'у, шо йа |в'їшла,

А ў́же ж т| войа | мила | лежит | пишна,
 А ў́же ж т| войу | милу нара | дили.
 А ў́же ж т| войу | милу нара | дили,
 На т'е| сову | лаўку поло | жили.
 На т'е| сову | лаўку поло | жили,
 | Чорним окса | митом | ручки ук | рили,
 | Лойеву́йу с' | в'ічку зас'в'е | тили,
 А ў́же ж т| войу | милу схоро | нили.
 А ў́же ж т| войу | милу схоро | нили,
 Ў́гли | боку́йу | йаму опу | с | тили,
 У голо | вах ка | лину поса | дили".
 О́ї при | йіхаў | Ван'а до мо | гили,
 Да приу́ | йізаў | кон'а до ка | лини,
 А сам у | паў | руд'ми до мо | гили.
 "А ти, кали | нон'ко, росі | в'і | тис'а,
 А ти, | моя | мила, і | озо | вис'а –
 Чи доз | волиш, | мила, жени | тис'а?"
 "С'о | год'ні | су | бота – зару | чаїс'а,
 А | завтра не | д'ел'а – повен | чаїс'а,
 | Мойіх | малых | д'еток не цу | раїс'а".

Як бачимо, культурна традиція Середнього Полісся зберегла чимало давніх рис народних календарних обрядів літнього циклу. Так само номінація, супровідна вербалізація та обрядові фольклорні тексти поданих вище обрядів відбивають особливості говірок села Поліське Коростенського району та села Селець Народницького району Житомирської області.